

УДК 943.085

А.Г. Субоцін,

кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры новай і навейшай гісторыі БДПУ

РАЗВІЦЦЁ ТЭОРЫІ ФЕДЭРАТЫЎНАЙ ДЗЯРЖАВЫ ВЕЙМАРСКАЙ ГЕРМАНІІ

Тэорыя федэратыўнай дзяржавы, сфармуляваная і развітая нямецкімі юрыстамі ў апошняй трэці XIX – пачатку XX ст., была ўзята за аснову канстытуцыйна-прававой дыскусіі 20-х гг. аб шляхах і спосабах пераадолення негатыўных наступстваў ліквідацыі Германскай імперыі і мадэрнізацыі нямецкага грамадства. Цесна звязаная з паняццямі «суверэнітэт», «вернасць саюзу» (*Bundestreue*), «надзвычайнае права», «імперская экзекуцыя», «унітарызм», «дэцэнтралізацыя» і г. д., яна была нацэлена на пошук якасна новых крытэрыяў ідэнтыфікацыі федэралізму як формы дзяржаўнага ладу. У Канстытуцыі 1919 г. не ўтрымлівалася прамога ўказання на федэратыўную структуру, па гэтай прычыне шырокае распаўсюджванне атрымалі тэорыі «унітарнай саюзнай дзяржавы», «пагранічных дзяржаў» у праекцыі на землі, «дэцэнтралізаванай адзінай дзяржавы» і г. д. Ключавым у дадзеным выпадку з'яўлялася пытанне аб статусе суб'ектаў рэйха і тых паўнамоцтвах, якія ім належалі. Ад яго рашэння залежаў не толькі лёс нямецкіх земель, але і стабільнасць Веймарскай рэспублікі.

Аналізам тэорыі федэратыўных адносін у Германіі займаўся цэлы шэраг даследчыкаў. Найбольш каштоўнымі з'яўляюцца працы Г. Хольстэ, Й. Фетэра, Ш. Отэра, аўтары якіх усебакова і комплексна разглядаюць аспекты вышэйназванай тэмы, крытычна падыходзяць да вывучэння спадчыны вядомых нямецкіх тэарэтыкаў права, шырока выкарыстоўваюць параўнальна-гістарычны метады пазнання [1 – 3]. Асобныя працы прадстаўлены навукоўцамі Расіі і Беларусі – Е. Кастэлем, В. Баевым, А. Субоціным [4]. Тым не менш у айчынным гістарыяграфіі адсутнічае комплекснае даследаванне, прысвечанае станаўленню і развіццю тэорыі федэратыўнай дзяржавы ў Веймарскай рэспубліцы. Ліквідаваць дадзеныя прабелы якраз і заклікаюць дадзеныя артыкул.

Веймарская канстытуцыя (далей. – *ВК*) не зафіксавала сістэмных меж дзяржаўнага ладу. Пры наяўнасці кваліфікаванай парламенцкай большасці рэспубліка магла быць заменена манархіяй [5, S. 41]. Дамінуючым у асяроддзі нямецкіх юрыстаў з'яўляўся пункт гледжання аб яе федэратыўным характары. Яе прытрымліваліся Г. Анштутц, Ф. Шцір-Зомла, К. Білфінгер, Р. Тома і інш., тады як Л. Вітмайер, Ф. Петцш-Хефтэр, Э. Якобі, Ф. Гізе адносілі нямецкі рэйх да тыпу «дэцэнтралізаванай адзінай дзяржавы, якая складаецца з высокапатэнцыйных аўтаномій» [6, S. 71; 7, S. 22; 8, S. 72; 9, S. 83; 10,

S. 351 – 358, 372 – 373, 396 – 398; 11, S. 16 – 17; 12, S. 131, 134 – 135; 13, S. 79 – 83]. Пры гэтым Г. Ляйбхольц і Э. Форстхоф абвяргалі крытэрыі «спрадвечнай улады» як прыкметы дзяржаўнасці, а Елінек заклікаў судзіць аб асаблівасцях федэралізму ў Германіі не па зафіксаваных у канстытуцыі паўнамоцтвах, а па фактычных адносінах у краіне [1, S. 529; 14, S. 784]. «Ярка выяўленая дзяржаўная самасвядомасць не з'яўлялася моцнай рысай характару нямецкіх грамадзян, якія валодалі скажоным уяўленнем аб змесце дзяржаўнай ідэі і не дэманстравалі глыбокай унутранай прыяўжанасці да адзінства», – пісаў К. Элезэр [15, S. 17].

Пытанне аб статусе нямецкіх зямель вырашалася ў асяроддзі юрыстаў на падставе фармальнага крытэрыю – наяўнасці або адсутнасці суверэнітэту. Яго ідэнтыфікацыя як атрыбута вярхоўнай улады і міжнароднай правасуб'ектнасці стварала шмат цяжкасцей [1, S. 528]. Для Зайдэля, напрыклад, саюзныя дзяржавы былі аднаасобнымі ўладальнікамі ўлады [2, S. 21, 23]. Цорн класіфікаваў федэрацыю як «дэцэнтралізаваная адзіная дзяржава» [16, S. 44]. Падобнага меркавання прытрымліваліся А. Хэнель і К. Борнхак, якія бачылі ў суверэнітэце прыкмету верхавенства адзінай улады, а не раўнацэнных, паралельна наяўных улад, што вынікала з тэорыі Вайтца [17, S. 115; 18, S. 258; 19, S. 30 – 100]. Для Гізе суверэнітэт з'яўляўся якасцю «дасканалай улады», не ўласцівай зямлям [9, S. 9–10, 82]. У сваю чаргу Лабанд дэфініраваў федэрацыю як дзяржаўнае ўтварэнне, паўнамоцтвы ў якім належалі сукупнасці яго суб'ектаў, якія ўдзельнічаюць у фарміраванні агульнай волі. Улада цэнтра была вышэйшай і суверэннай, або *potestas suprema*, якая вяршэнствуе над паўнамоцтвамі несуверэнных суб'ектаў. Прытрымліваючыся гэтай логікі, землі з'яўляліся падпарадкаванымі грамадскімі карпарацыямі, а рэйх – асаблівым чынам структураваным адзіным дзяржаўным утварэннем. Пры гэтым суверэнная ўлада цэнтра не перашкаджала рэгіёнам валодаць уласнай сферай паўнамоцтваў [20, S. 63 – 64, 72 – 74, 82]. Блізкія па характары погляды дэманстравалі М. Венцэль і О. Маер [21, S. 253, 262 – 263; 22, S. 25].

Вальтар Елінек разглядаў федэрацыю як не заснаванае на дамоў, «канстытуцыйна-прававое аб'яднанне дзяржаў», у рамках якога цэнтр валодаў суверэнітэтам і вярхоўнай уладай, а паўнамоцтвы несуверэнных суб'ектаў абмяжоўваліся вольнымі ад яго дамаганняў сферамі і

ўдзелам у рабоце органа федэратыўнага прадстаўніцтва. Суверэнітэт для навукоўца не з'яўляўся абавязковым атрыбутам дзяржаўнасці, што не перашкаджала рэйху бесперашкодна пашыраць абсяг сваіх паўнамоцтваў [14, S. 769, 773 – 774]. У тэорыі прафесара Г. Аншутца федэрацыя выступала «базавым будынкам», састаўная частка якога, г. зн. суб'екты, падпарадкоўваліся цэнтру і адначасова ўдзельнічалі ў фарміраванні нацыянальнай палітыкі [23, S. 295].

На ўзбраенні ў Г. Навіаскі было некалькі крытэрыяў дэфініцыі саюзнай дзяржавы. Па меркаванні навукоўца, «саюз» валодаў сукупнасцю кампетэнцый уваходзячых у яго членаў, а суверэнітэт быў уласцівы і рэйху, і землям [24, S. 46 – 47]. Канцэпцыі падзеленага суверэнітэту прытрымліваўся таксама нямецкі прававед Й. Хачак [25, S. 67]. У сваю чаргу К. Шміт бачыў у федэрацыі добраахвотнае, доўгатэрміновае палітычнае аб'яднанне, у рамках якога статус любога з членаў мог змяняцца ў інтарэсах нацыі [26, S. 366]. Для Р. Сменда дзяржава была жывым арганізмам, якія знаходзіўся ў працэсе пастаяннага «абнаўлення, або інтэграцыі, функцыянальнай актуалізацыі і рэпрадукцыі», што адлюстроўвала «працяглае духоўнае пераадоленне і развіццё». У гэтым сэнсе канстытуцыя 1919 г. нарміравала не характар рэйха і зямель, а інтэграцыйнае поле Германіі [27, S. 18].

Спробы сфармуляваць агульную тэорыю федэратыўнай дзяржавы скончыліся правалам. Цяжкасці паўсталі з азначэннем базавых прынцыпаў, а таксама з рашэннем праблемы «вертыкальнага дуалізму» [2, S. 36–37]. Петцш-Хэфтэр гаварыў аб землях як аб самастойных суб'ектах толькі ў знак павагі да іх мінулага [13, S. 80]. Бюлер і Тома не бачылі сэнсу ў лагічнай дыферэнцыяцыі несувэрэнных дзяржаў і аўтаномій [23, S. 175; 28, S. 170]. Адмова прызнаць самастойнасць зямель была заклікана, па меркаванні апошняга, схваць сапраўдную прыроду рэйха, якая адрознівалася ад ідэальнай палітычнай карціны адзінай дзяржавы. У працэсе ідэнтыфікацыі нямецкай рэспублікі вызначальнымі яму ўяўляліся юрыдычныя, палітычныя і сацыялагічныя аспекты, традыцыі гістарычнага развіцця [23, S. 173–175]. У гэтым плане, меркаваў А. фон Фрайтаг-Лорынгхофен, канфлікты Баварыі і рэйха 20-х гг. наглядна прадэманстравалі магчымасці зямель як суб'ектаў рэальнай палітыкі, прычым Берлін на час адмовіцца ад выкарыстання ўнітарнага патэнцыялу ВК [29, S. 46].

Такім чынам, пытанне аб юрыдычнай прыродзе федэрацыі і яе членаў заставаўся адкрытым. Канстытуцыя не ўтрымлівала адзінай тэрміналогіі ў дачыненні нямецкіх суб'ектаў. Гаворка ішла і аб землях і аб дзяржавах. Зрэшты, для Х. Пройса вызначальным было не фармальнае пазначэнне, а «палітыка-прававыя асаблівасці нацыянальнага будынка» [30, S. 29]. Тома

таксама разглядаў канкрэтны інстытут права як змешчаную ў патоку гісторыі спробу вырашэння палітычных задач. Юрыдычнае даследаванне, лічыў ён, толькі ў тым выпадку можа прэтэндаваць на «навуковы статус», калі «выявіць гісторыю, вызначыць палітычную мэту і сацыяльнае значэнне прававых актаў», «крытычна» падысці да іх тлумачэння [3, S. 76]. Суіснаванне буйных абласцей (ландшафтаў), якія гістарычна склаліся і валодаюць партыкулярна-самаасвядомасцю, гіганцкай па памерах Прусіі, апантанай сваёй «нацыянальна-дзяржаўнай місіяй», і няздольных да самастойнасці зямель, перашкаджала, па меркаванні прававеда, канчатковай легітымацыі веймарскага федэралізму [23, S. 184 – 185].

Іншага пункта гледжання прытрымліваўся Г. Навіаскі, які распачаў спробу сканструяваць юрыдычную мадэль федэрацыі, заснаваную на патрэбнасці ва ўзаемным дапаўненні саюза і ўваходных у яго членаў. У той час, як сфера паўнамоцтваў цэнтру складалася за кошт кампетэнцый суб'ектаў, апошнія захоўвалі дзяржаўны статус, будучы спрадвечнымі носьбітамі сваіх правоў і волі. «У схеме “федэрацыя – саюзная дзяржава”, – пісаў ён, – ... гаворка ідзе не аб аднабаковай залежнасці, а аб узаемазалежнасці і, значыць, не аб субардынацыі, а аб каардынацыі» [24, S. 25, 28 – 29]. Суверэнітэт Навіаскі назваў неад'емнай прыкметай дзяржаўнасці, таму аспрэчваў яго дзяленне. У выпадку з федэрацыяй навуковец гаварыў аб размеркаванні ўлады паміж цэнтрам і рэгіёнамі, якія прынцыпова стаяць на адной прыступцы і дапаўняюць адзін аднаго [24, S. 41, 46 – 48, 115].

Для прафесара Г. Кельзэна вучэнне Навіаскі было ілжывым, які зыходзіў з пастулату аб «незалежных адносінах» рэйха і зямель. Навуковец адмаўляўся праводзіць мяжу паміж дзяржавамі і аўтаноміямі, бо менавіта саюз вызначаў аб'ём канстытуцыйных правоў сваіх членаў [31, S. 163 – 164, 193 – 194]. Федэрацыя, па меркаванні Кельзэна, уяўляла сабой спецыфічны выпадак дэцэнтралізацыі. Паводле пабудаванай ім юрыдычнай схемы, яна складалася з трох «правапарадкаў», або ўзроўняў: агульнага, цэнтральнага і лакальных. Рэйх і землі не валодалі суверэнітэтам, чэрпаючы кампетэнцыі з нацыянальнай канстытуцыі. У той жа час дыферэнцыяцыя дазваляла падкрэсліць роўны статус рэгіёнаў, акцэнтаваць увагу на іх прыналежнасці да адзінай дзяржавы. Такая логіка меркавала трыадзінства федэрацыі, калі саюз і яго члены як часткі цэлага дзейнічалі ў рамках «агульнай дзяржавы», якая валодае Канстытуцыяй і выступае суб'ектам міжнародных адносін [31, S. 198 – 200].

Ва ўяўленні Г. Хелера суверэнітэт і дзяржаўнасць былі непадзельныя і нераздзельныя, таму ён крытыкаваў любыя спробы сканструяваць «несувэрэнную дзяржаву». Навуковец не рабіў адрозненняў паміж зямлёй, правінцыяй і

абшчынай, роўна як паміж федэрацынай і унітарнай пабудовай. Усе суб'екты праваадносін, пачынаючы з індывіда, атрымлівалі свае правы, уключаючы ўладу, выключна ад дзяржавы. На гэтай падставе юрыст выказаўся супраць ушчамлення паўнамоцтваў рэйха ва ўгоду з землям [32, S. 133 – 138].

З крытыкай тэорыі класічнага федэралізму, заснаванай на догме П. Лабанда аб непадзельнасці суверэнітэту і медыятызацыі дзяржаў, выступаў вядомы нямецкі прававед К. Шміт [20, S. 59, 64]. Федэрацыю ён класіфікаваў як доўгатэрміновае аб'яднанне, што грунтуецца на вольнай дамоўце, у якой палітычны статус кожнага асобнага члена «падпарадкаваны агульнай мэце» – умацаванню «германскага саюза» [26, S. 366]. Сутнаснай характарыстыкай такой пабудовы з'яўляўся дуалізм, г. зн. злучэнне палітычнага адзінства ў цэнтры і плюралізму на месцах. Прыродзе дэмакратычнага развіцця, лічыў Шміт, адпавядае стан, калі інтарэсы нацыі выходзяць за межы асобных тэрыторый і хістка раўнавага паміж палітычна аўтаномнымі суб'ектамі і саюзам парушаецца на карысць адзінства. У такой «саюзнай дзяржаве без саюзнай асновы» ёсць толькі адзін народ і толькі адна палітычная воля, заснаваная выключна на пазітыўным рашэнні канстытуцыі. І Веймарская рэспубліка была таму наглядным пацвярджэннем [26, S. 388 – 389].

Пытанне аб суверэнітэце Шміт пакінуў адкрытым у сілу гамагеннасці членаў саюза і іх субстанцыяльнай роўнасці. Адзінства ў разуменні навукоўца было не догмай, а працэсам паўсядзённага фарміравання, абнаўлення і інтэграцыі, які дынамічна развіваецца. Таму не юрыдычная дамова, а тоеснасць палітыка-прававой субстанцыі і як вынік гэтага – воля да адзінства служылі гарантам непахіснасці федэратыўнага ладу [26, S. 371 – 373]. На нямецкі рэйх Шміт глядзеў як на грамадзянскае прававое аб'яднанне ў форме дэмакратычнай рэспублікі з федэратыўнай асновай. Апошняя, будучы вынікам асноватворнага палітычнага рашэння нямецкай нацыі, не магла быць скасавана пры дапамозе простага канстытуцыйнага закона. Гэта, аднак, не давала землям гарантыі недачыкальнасці, паколькі пытанне аб форме дзяржавы ў Германіі знаходзілася ў «адтэрмінаваным фармальным кампрамісе» [1, S. 319–321].

Прыкметны ўклад у тэорыю федэратыўных адносін унёс прафесар Р. Сменд. Сфармуляванае ім у кнізе «Канстытуцыя і канстытуцыйнае права» (1928) інтэграцыйнае вучэнне з'явілася спробай пераасэнсавання сутнасці імперскай пабудовы з пазіцыяй сучаснай філасофіі жыцця як альтэрнатывы навукова-прававога пазітывізму. Дзейнасць дзяржавы, па Сменду, падпарадкоўвалася закону бесперапыннага абнаўлення, асноватворнай субстанцыяй якога выступала інтэграцыя [27, S. 18]. Яе сэнс заклю-

чыўся ў перманентным умацаванні вярхоўнай улады, тады як місія канстытуцыі складалася ў заканадаўчым нарміраванні асобных бакоў вышэйназванага працэсу.

Федэратыўную тэорыю Сменд спрабаваў вывесці за рамкі «аб'ектывісцкай механікі і тэалогіі», адмовіўшыся ад інтэрпрэтацыі федэралізму як кампрамісу дзвюх рухаючых сіл – федэратыўнай і унітарнай. Прызначэнне «саюза» ён бачыў у стварэнні ўмоў для іх адзінства і ўзаемадзеяння, а федэратыўнай тэорыі – у пошуку адказу на пытанне аб спосабе трансфармацыі падобнага аб'яднання ў паўнаважную палітычную сістэму. Такім чынам, паўсядзённае жыццё «здаравай федэрацыі» зводзілася да інтэграцыі, сродкам дасягнення якой служылі яе суб'екты [27, S. 116–126]. Толькі гэта мэта легімітвала землі, служыла пазітыўнай крыніцай іх паўнамоцтваў.

Веймарскую Канстытуцыю навуковец назваў «палітычным пралікам», абумоўленым супярэчнасцямі паміж «нарміраванымі задачамі і легітымаванымі каштоўнасцямі». Выправіць становішча рэчаў, якое склалася, Сменд прапаноўваў пры дапамозе ўмацавання прававога інстытута «вернасці саюзу», вядомага з часоў Германскай імперыі [27, S. 170]. У гады Веймарскай рэспублікі ён «муціраваў» з законнага права зямель на непахіснасць федэратыўнага ладу ў абавязак прытрымлівацца ўсталяваных нямецкай канстытуцыяй форм арганізацыі і паводзін улады [1, S. 75].

Паколькі дзяржава з'яўлялася «часткай духоўнага быцця», Сменд абвяргаў традыцыйныя вучэнні з іх абстрактнымі юрыдычнымі канструкцыямі і «фармальнымі ўяўленнямі». Федэратыўная тэорыя, па меркаванні юрыста, была заклікана растлумачыць, чаму «саюзная мадэль» з'яўляецца разумнай і прагрэсіўнай палітычнай сістэмай для Германіі. Звяртаючыся да гістарычнага вопыту краіны, Сменд прыйшоў да высновы аб разбуральным уплыве ВК на інтэграцыйны працэс ў краіне, бо адносіны рэйха і зямель яна нармавала «ў асноўным з пазітывісцка-прававых пазіцыяў» [27, S. 136, 223 – 232].

Рэакцыя на інтэграцыйнае вучэнне ў краіне была супярэчлівай. Кельзэн назваў яго «апалогіяй дыктатуры», а Шцір-Зомла «вялікай памылкай», якая прывядзе да «філасофска-рамантычнага містыцызму», які абвяргае юрыдычную дысцыпліну і ператварае яе ў «палітычную лжэюрыспрудэнцыю» [3, S. 86]. Сменда крытыкаваў за антыдэмакратызм і залішні кансерватызм. Прадстаўнік класічнага пазітывізму К. Шміт класіфікаваў вучэнне як «сацыяльнае», якое ўяўляе «спецыяльную тэорыю дзяржавы» [33, S. 221]. Кельройтэр лічыў прынцыповую абарону федэратыўнага ладу з улікам інтэграцыйнага патэнцыялу зямель неадпавядаючай рэчаіснасці. Дзяржаўная ўлада суб'ектаў была, з яго пункта гледжання, апраўдана толькі на стадыі пабудовы дэцэнтралізаванай адзінай дзяр-

жавы [34, S. 26 – 27]. У сваю чаргу, Г. Петэрс адмаўляўся разглядаць унітарызм і федэралізм як вытворныя ад цэнтралізацыі і дэцэнтралізацыі. Для яго гэтыя з'явы адлюстроўвалі сутнасць працэсу ўзаемадзеяння саюза і яго суб'ектаў, а сэнсам унітарызму не абавязкова быў цэнтралізм [35, S. 40].

У цэлым неабходна адзначыць, што пануючае ў гады Веймарскай рэспублікі вучэнне аб дзяржаве перашкаджала пошуку палітычнага кансенсусу ў нямецкім грамадстве. Ад дарэвалюцыйнай эпохі яно пераняло «пазітывісцка-фармальстычныя» адносіны да Канстытуцыі. Пры такім падыходзе прававая дзяржава разумела прывязку ўлады да закона, з якім не былі звязаны канкрэтныя чаканні змястоўнага характару. Вырашальнае значэнне мела фармальна выяўленая воля адказанага органа ўлады [36, S. 19]. Што датычыцца ўяўленняў аб федэрацыі ў асяроддзі нямецкіх юрыстаў, то яно адпавядала дамінуючай з часоў Бісмарка тэорыі, паводле якой рэйх з'яўляўся прававым аб'яднаннем суб'ектаў, заснаваным на прынцыпе падзелу паўнамоцтваў. Толькі ён валодаў суверэннітэтам, тады як землі ўдзельнічалі ў фарміраванні дзяржаўнай волі.

ЛІТАРАТУРА І КРЫНІЦЫ

- Holste, H. Der deutsche Bundesstaat im Wandel (1867–1933) / H. Holste. – Berlin: Duncker & Humblot, 2002. – 580 S.
- Vetter, J. Die Bundesstaatlichkeit in der Rechtsprechung des Staatsgerichtshofs der Weimarer Republik / J. Vetter. – Baden-Baden: Nomos, 1979. – 181 S.
- Oeter, S. Integration und Subsidiarität im deutschen Bundesstaatsrecht / S. Oeter. – Tuebingen: Mohr Siebeck, 1998. – 655 S.
- Кастель, Е.Р. Германский федерализм: историко-правовое исследование (1849–1990 гг.): авторефер. дис. ... д-ра юр. наук: 12.00.01 / Е.Р. Кастель; Уральск. гос. юр. акад. – Екатеринбург, 1995. – 46 с.; Баев В.Г. «Унитарный» федерализм Веймарской Германии / В.Г. Баев // Право и политика. – 2004. – № 9 (57). – С. 125–130; Субботин О.Г. Становление основ веймарского федерализма (1918–1920 гг.) / О.Г. Субботин. – Минск: БГПУ, 2000. – 133 с.; Субботин О.Г. Современный российский федерализм в зеркале немецкой истории / О.Г. Субботин // Россия и Германия; отв. ред. Б.М. Туполев. – Вып. 3. – М.: Наука, 2004. – С. 374–407.
- Boldt, H. Die Stellung von Parlament und Parteien in der Weimarer Reichsverfassung. Verfassungstheorie und Verfassungswirklichkeit // Demokratie in der Krise. Parteien im Verfassungssystem der Weimarer Republik. – Hrsg. von E. Kolb und W. Muhlhausen. – München: R. Oldenbourg, 1997. – S. 19–58.
- Anschuetz, G. Die Verfassung des Deutschen Reiches vom 11. August 1919 / G. Anschuetz. – 13. Aufl. – Berlin: Stilke, 1930. – 678 S.
- Die Preussische Verfassung vom 30. Dezember 1920. Kommentar fuer Studium und Praktik; Bearb. von F. Giese und E. Volkmann. – 2. Neubearb. Aufl. – Berlin: Heymann, 1926. – 305 S.
- Giese, F. Die Verfassung des Deutschen Reiches / F. Giese. – 8., Neubearb. Aufl. – Berlin: Heymann, 1931. – 378 S.
- Giese, F. Deutsches Staatsrecht. Allgemeines, Reichs- und Landes-Staatsrecht / F. Giese. – Berlin/Wien: Spaeth & Linde, 1930. – 228 S.
- Stier-Somlo, F. Deutsches Reichs- und Landesstaatsrecht / F. Stier-Somlo. – Berlin und Leipzig: de Gruyter, 1924. – Bd. I. – 726 S.
- Jacobi, E. Einheitsstaat oder Bundesstaat? / E. Jacobi. – Leipzig: Meiner, 1919. – 39 S.
- Wittmayer, L. Die Weimarer Reichsverfassung / L. Wittmayer. – Aalen: Scientia, 1974 (Neudr. d. Ausg. 1922 Tuebingen: Mohr). – 479 S.
- Poetzsch-Heffter, F. Handkommentar der Reichsverfassung vom 11. August 1919. Ein Handbuch fur Verfassungsrecht und Verfassungspolitik / F. Poetzsch-Heffter. – Berlin: O. Liebmann, 1928. – 518 S.
- Jellinek, G. Allegemeine Staatslehre / G. Jellinek. – 3. durchges. und erg. Aufl. – Berlin: Springer, 1921. – 837 S.
- Elleser, K. Die Verfassungsautonomie der deutschen Laender und ihre reichsrechtlichen Beschraenkungen: Univ., Diss. / K. Elleser. – Heidelberg, 1928. – 47 S.
- Zorn, Ph. Die deutsche Reichsverfassung / Ph. Zorn. – 2., verb. Aufl. – Leipzig: Quelle & Meyer, 1913. – 128 S.
- Haenel, A. Deutsches Staatsrecht, I: Die Grundlagen des Deutschen Staates und die Reichsgewalt. – Leipzig, 1892. – S. 115.
- Bornhak, C. Allgemeine Staatslehre / C. Bornhak. – Berlin: Heymann, 1909. – 271 S.
- Bauer, H. Die Bundestreue: zugleich ein Beitrag zur Dogmatik des Bundesstaatsrechts und zur Rechtsverhaeltnislehre / H. Bauer. – Tuebingen: Mohr, 1992. – 429 S.
- Laband, P. Das Staatsrecht des Deutschen Reiches: In 4 Bd. / P. Laband. – 5. Neubearb. Aufl. – Tuebingen: Mohr, 1911. – Bd. 1. – 532 S.
- Wenzel, M. Der Begriff des Gesetzes / M. Wenzel. – Berlin: Duemmler, 1920. – 529 S.
- Mejer, O. Einleitung in das deutsche Staatsrecht / O. Mejer. – 2. Aufl. – Rostock: Stiller, 1861. – 299 S.
- Handbuch des deutschen Staatsrechts: In 2 Bd. – Hrsg. von G. Anschuetz u. R. Thoma. – Tuebingen: Mohr, 1930. – Bd. 1. – 708 S.
- Nawiasky, H. Der Bundesstaat als Rechtsbegriff / H. Nawiasky. – Tuebingen: Mohr, 1920. – 115 S.
- Hatschek, J. Das Reichsstaatsrecht / J. Hatschek. – Berlin: Stilke, 1923. – 499 S.
- Schmitt, C. Verfassungslehre / C. Schmitt. – 3. Aufl. – Muenchen u. Leipzig: Duncker & Humblot, 1928. – 404 S.
- Smend, R. Verfassung und Verfassungsrecht / R. Smend. – Muenchen [u.a.]: Duncker & Humblot, 1928. – 178 S.
- Buehler, O. Die Reichsverfassung vom 11. August 1919 / O. Buehler. – 3. Aufl. – Leipzig [u.a.]: Teubner, 1929. – 190 S.
- Freytagh-Loringhoven A. von Die Weimarer Verfassung in Lehre und Wirklichkeit / A.F. v. Freytagh-Loringhoven. – Muenchen: J.F. Lehmann, 1924. – 424 S.
- Preuss, H. Reich und Laender / H. Preuss. – Berlin: Heymann, 1928. – 278 S.
- Kelsen, H. Allgemeine Staatslehre / H. Kelsen. – Berlin: Springer, 1925. – 433 S.
- Heller, H. Die Souveranitaet / H. Heller. – Berlin [u.a.]: de Gruyter, 1927. – 177 S.
- Schmitt, C. Der Hueter der Verfassung / C. Schmitt // Archiv des oeffentlichen Rechts. – Bd. 16 (N.F.). – 1929. – S. 161 – 237.
- Koellreutter, O. Integrationslehre und Reichsreform / O. Koellreutter. – Tuebingen: Mohr, 1929. – 28 S.
- Peters, H. Zentralisation und Dezentralisation / H. Peters. – Berlin: Springer, 1928. – 93 S.
- Grimm, D. Die Bedeutung der Weimarer Verfassung in der deutschen Verfassungsgeschichte / D. Grimm. – Heidelberg: Stiftung Reichsprasident-Friedrich-Ebert-Gedenkstaette, 1990. – 36 S.

SUMMARY

The theory of a federative state formulated and developed by German lawyers in the last third of the 19th and at the beginning of the 20th century, was the core issue of constitutional and legal controversies in the 1920s when the ways and means of modernization of the German society were discussed. This discussions were closely connected with such concepts as «Bundestreue», «Reichsexekution», «sovereignty», «decentralization», «unitarism» and were supposed to elaborate a new criteria of identification of federalism as a form of the state system.